

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ГОМОГЕННИХ (СЕМАНТИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИХ) ДІЄСЛІВНИХ ОМОНІМІВ

МАРТИРОСЯН Л. І.

Київський державний лінгвістичний університет

Омоніми у двох мовах, їх модифікація з погляду походження, віддалених і найближчих їх етимологічних зв'язків, фактів запозичень пізнішої і новішої доби, в т.ч. і міжслов'янські проникнення, а також паралельні у двох мовах утворення охоплюються поширеною в сучасному мовознавстві категорією гомогенних та гетерогенних омонімів, виокремлюваних у внутрішньомовному плані такими дослідниками, як Д. Бутлер, І. С. Савченко, О. А. Селіванов та ін.

У лінгвістичній літературі вживання цих термінів не є однозначним. Так, у працях А. Є. Супруна, який фактично започаткував вивчення цієї категорії слів у контрастивному плані, наявні семантичні розбіжності формально близьких мовних знаків зведено до двох основних типів: 1) повні семантичні розбіжності, коли жодне зі значень зіставляваних слів, навіть у переносному вживанні, не збігається; 2) часткові подібності їх семантичних структур, мотиваційно пов'язаних між собою у вторинних актах номінації.

Окремі дослідники у зазначені категорії вкладають інший зміст. Так, із діяхронічного погляду диференціюються *гетерогенні*, неоднорідні чи *етимологічні* омоніми, що формуються внаслідок збігу різних за часом та джерелами походження ідентичних звукових форм, та *гомогенні*, чи однорідні, що виникають унаслідок формотворення й словотворення від одного деривата або шляхом руйнування полісемії, семантичної дивергенції. [4, с. 30].

При з'ясуванні типу, характеру семантичних розбіжностей дієслівних міжмовних омонімів основну увагу зорієнтовано на генетичну та структурно-семантичну характеристику гомогенних міжмовних омонімів. Це зумовлено недостатнім вивченням одно- та багатозначних дієслів з

позицій дієслівної семантичної варіативності, а також категорій каузативності, фазовості, аспектуальності, способів дієслівної дії, формальних, словотвірних та синонімічних рядів, створюваних їх лексико-семантичними варіантами (далі – ЛСВ), їх належності до певних лексико-семантичних груп. В основу розмежування дієслівних міжмовних омокорелятивів покладено як сигніфікативний компонент лексичного значення дієслів, розбіжності сигніфікатів, так і специфіку вияву інших структурних компонентів дієслівної семантики, зокрема і внутрішню форму.

Очевидно, досліджувана категорія слів також має бути співвіднесена із семною типологією, комбінаторикою, ієрархією сем дієслівних семем у зіставляюваних мовах. Останній аспект виявляється найбільш суттєвим при з'ясуванні особливостей імпліцитної та експліцитної семантичної деривації дієслівних ЛСВ у плані лексико-семантичних змін дієслівної семантики, включно з появою омонімічних значень у російській та українській мовах.

Особливо варто виокремити й такий аспект гомогенної, або семантико-етимологічної омонімії, як розпад полісемії на омоніми. «Проблема розвитку багатозначності та омонімії закономірно підводить до логічного висновку про вірогідність походження омонімічної лексеми від полісемантичного слова внаслідок повного й остаточного значення семантичного зв'язку між ЛСВ, який існував у минулому. Зокрема, С. Ульманн трактує гомогенну або семантичну омонімію як таку, що постала внаслідок розриву полісемантичного слова» [5, с. 78]. Власне вихідним тут є втрачений мотив, який об'єднував усі значення слова в цілісну семантичну структуру. Наявність такого зв'язку є причиною виділення й етимологічних омонімів, що виникли у результаті семантичних розбіжностей різних дериваційних основ. Цей вид омонімії визнають В. П. Анікін, Д. Бутлер, Л. О. Новіков, І.С. Савченко та ін., об'єднуючи його в категорію гетерогенних омонімів. Іноді, омоніми такого типу кваліфікуються як такі, що можуть виникати на тлі різних за походженням і хронологією одиниць унаслідок

семантичної дивергенції, розбіжностей генетично спільних фактів словника [2, с. 9).

Для гомогенних дієслівних омонімів не менш важливими є розбіжності формального плану, які охоплюються поширеною у зіставному мовознавстві категорією дублетів і паронімів. До цього часу з-поміж мовознавців немає єдності, чи доцільно ці одиниці розглядати як омоніми, чи варто ставитись до них обережніше, принаймні, виокремлювати категорію міжмовних зближень, паралелей, апроксиматів, чи таунонімів, оскільки у цьому разі маємо справу з неповним, а іноді й чисто випадковим збігом зовні подібних одиниць (В. М. Манакін).

Як і пароніми, етимологічні дублети тлумачать слова різного ступеня диференціації звукового складу і значень, що походять від однієї або кількох форм того самого слова. Звертається увага на певну некоректність цього терміна, оскільки цим поняттям охоплюються лише пари слів, що складаються з двох компонентів. На відміну від паронімів, етимологічними дублетами, на думку М.С. Айрапетяна, можуть бути запозичені у різні епохи варіанти і форми значення того самого слова. Проте таке вузьке розуміння етимологічних дублетів визнається не всіма дослідниками. Зокрема, В. І. Фадєєв вважає етимологічними дублетами і такі групи слів, компоненти яких становлять деривати спільноіндоевропейських (або спільнослов'янських етимонів), що розвинулися від початково однієї основи. Узагальнюючи різні погляди на етимологічні дублети, В.І. Фадєєв виокремлює такі їхні типи: по-перше, дублети, компоненти яких складаються зі споконвічних слів, по-друге, дублети, один компонент яких є споконвічним, а другий – запозиченим словом, по-третє, дублети, обидва компоненти яких є запозиченими словами. Для зіставного опису корпусу міжмовних омонімів-дієслів, як, напевно, й інших лексико-граматичних категорій, важливими є передовсім ті омонімічні дублетні знаки, розбіжності між якими можуть бути зведені до регулярних афіксально-словотвірних відповідностей.

З генетичного погляду, зазначена категорія слів тяжіє де формально-

семантичних кореляцій, які постали внаслідок «формальної конвергенції семантично і формально-етимологічно відмінних одиниць, що збіглися внаслідок дії певних фонетичних процесів, актів словотворення і т. ін. » [2, с. 9].

Як зазначає С. М. Грабчиков, «на відміну від поширених уявлень, омонімія, паронімія та полісемія не завжди виступають як явища внутрішньомовного плану: повний та частковий збіг різних за значенням слів може мати і міжмовний характер [3, с. 4].

Кваліфікуючи міжмовні омпари як «фальшиві еквіваленти» в руслі загальної теорії перекладу, О. В. Федоров розглядає останні як такі, що повністю або частково збігаються за звуковою або графічною формою (при певній етимологічній спільності та значеннєвій близькості).

Зазначимо, що на відміну від міжмовної омонімії омологія трактується як неповний формальний збіг лексичних корелятив за формою вираження. Найближче до цього поняття стоїть оказіональна міжмовна омонімія, паронімія, а також ті омоутворення, розбіжності між якими зводяться до регулярних морфемно-словотвірних відповідностей. Усі ці види омонімічних одиниць розглядаються у синхронії, хоча при цьому не можна не враховувати й історичні семантичні зміни, які призводять до появи неідентичних референтів навіть у рамках етимологічно спільного поняття. Можна погодитися з В. В. Акуленком у тому, що «регулярна співвідносність подібних або й неподібних фонем внаслідок закономірних фонетичних кореспонденцій, які швидко усвідомлюються в процесах зіткнення мов, як і подібність графічного оформлення слів, набирає форми регулярних синхронічних кореспонденцій, що уможливилює ототожнення знаків мов, які контактують» [1, с. 84 – 85].

Загальновизнаним став той факт, що внаслідок самотійного розвитку значення слова в системах різних мов, формально подібні омоутворення, що сягають спільного етимона, можуть співвідноситися з неідентичними поняттями, різною об'єктивацією сигніфікатів, їх структурою,

таксономічними характеристиками.

На важливість проблеми етимологізації омонімів у індоєвропейській традиції звертав увагу ще Е. Бенвеніст, доводячи необхідність використання суто синхронічної дистрибуції слова для реконструкції його первинного значення. На основі типології етимонів, сукупності вживань слова у різних контекстах, які варіюють його значення, з'ясовуються не тільки діахронічно вторинні факти, а й ті елементи, які дозволяють етимологізувати слово без залучення зовнішніх ресурсів, тобто матеріалу з інших мов. Найважливішою процедурою етимологізації при виділенні етимологічних міжмовних омонімів є встановлення історичної тотожності між словами, діахронічна верифікація та ідентифікація форм слів, значення яких є спорідненими або абсолютно різними. У цьому плані суттєвим є розмежування семантичної (результат семантичної еволюції) та етимологічної (результат формальної конвергенції неспоріднених слів) омонімії на міжмовному рівні.

Отже, в аспекті гомогенної дієслівної омонімії такий підхід ставить за мету простежити механізм трансформації спільного дієслівного архетипу в розряді гомогенних омонімів, окреслити напрямки і процеси семантичних зрушень номінативних позначень у зіставляваних мовах, їх основні мотиваційні моделі. Крім того він дає змогу з'ясувати характер і тип лексико-семантичних корелятивів, встановити їх кількісно-якісний набір з урахуванням особливостей моделювання етимонів та внутрішньої форми за принципом ЛСГ, ізосемічних, парадигматичних, таксономічних, антонімічних зв'язків полісемантичного слова.

При етимологізації праслов'янських за походженням омонімічних дієслівних омонімів важливо враховувати, як зазначає В. П. Анікін, формально-семантичні співвідношення слів-омонімів. Останні з формального погляду легко зіставляються з праслов'янським за походженням етимологічним гніздом, але семантично вирізняються і можуть бути зведені до двох типів:

по-перше, формально ідентичні слова, що допускають при зіставленні реконструкцію тієї ж праслов'янської лексики типу чеськ. *plaziti* «повзти» та *plaziti* «висолоплювати язика»;

по-друге, формально близькі слова, різне значення яких реконструюється у результаті зіставлення праслов'янських лексем, що мають один і той самий корінь.

Водночас відношення першого типу розглядаються повною лексемною омонімією, а формально-семантичні кореляти другого типу кваліфікуються як коренева омонімія [2, с. 6].

В основу класифікації формально-семантичних співвідношень міжмовних омонімічних дієслівних знаків в російській та українській мовах можуть бути покладені різнопланові ознаки й критерії в діахронічному і синхронічному планах: лексико-семантична типологія, таксономія первинних етимонів, характер співвідношення між переносним значенням, внутрішня та зовнішня форми слова. Тісне поєднання цих критеріїв дає підстави виокремлювати повні та часткові міжмовні омоніми як у плані форми, так і змісту. Аналіз семантико-етимологічних омонімів як вияв гомогенності лексичного складу зіставляваних мов спирається, з одного боку, на сигніфікативне поле дієслівної семантики, тобто специфіку об'єктивації референтів, типологію засобів словотвірного значення, внутрішньої форми, а з другого – зорієнтовується на з'ясування кореляції останніх з власне дієслівними категоріями – каузативністю, способами дієслівної дії, перехідністю/неперехідністю, аспектуальністю, зворотністю тощо. Таке залучення понять та категорій структурної семантики, зокрема семантем як інтегральних маркерів семного складу дієслівних семантичних корелятів, що позначають неідентичні денотати, дає змогу розглядати міжмовні омоніми в рамках певних ЛСГ, мікросистем, структурованих за ознакою парадигматичних відношень між ЛСВ. До того ж тут простежується специфіка вияву категоріальних та диференційних сем, типологія семного набору некорелятивних ЛСВ дієслів, яка поєднує або диференціює

омонімічні пари в плані їхньої належності до певних тематичних або сигніфікативних сфер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В. В. (1995). Слов'янські мови в аспекті інтерлінгвістики // Мови Європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія. – К.: Довіра. – С. 72 – 91.
2. Аникин А.Е. (1988). Опыт семантического анализа праславянской омонимии на индоевропейском фоне. – Новосибирск: Наука.
3. Грабчиков С.М. (1980). Межъязыковые омонимы и паронимы. – Минск: Высшая школа.
4. Демська О.М. (1996). Лексична та лексико-граматична омонімія сучасної української мови: Дис. ... канд філол. наук: 10.02.01 – К.
5. Кочерган М. П. (1980). Слово і контекст. – Львів: Вища школа.
6. Супрун А. Е. (1958). Каковы типы лексической омонимии в системе славянских языков (общее для всех славянских языков, индивидуальное для отдельных славянских языков) // Сб. ответов на вопросы по языкознанию: К IV Международному съезду славистов. – М.: Наука. – С. 33 – 35.